

Квятковська Б. І. Аксиологічний вимір судового прецеденту

Досліджено аксиологічний вимір судового прецеденту. З'ясовано значення судового прецеденту для забезпечення принципу верховенства права. Описано роль судового прецеденту в традиції загального права. Охарактеризовано окремі новації Закону України «Про забезпечення права на справедливий суд» з погляду доктрини континентального судового прецеденту.

Ключові слова: судовий прецедент, доктрина судового прецеденту, верховенство права, цінність, аксиологічний аспект.

Квятковская Б. И. Аксиологическое измерение судебного прецедента

Исследовано аксиологическое измерение судебного прецедента. Установлено значение судебного прецедента для обеспечения принципа верховенства права. Описана роль судебного прецедента в традиции общего права. Охарактеризованы отдельные новации Закона Украины «Об обеспечении права на справедливый суд» с точки зрения доктрины континентального судебного прецедента.

Ключевые слова: судебный прецедент, доктрина судебного прецедента, верховенство права, ценность, аксиологический аспект.

Kviatkovska B. Axiological aspect of judicial precedent

Axiological aspect of judicial precedent is researched. The value of judicial precedent for ensuring the rule of law is established. The role of judicial precedent in common law tradition is described. Some recent amendments to the Law Of Ukraine «On Enforcement of the Right to a Fair Trial» are characterized.

Key words: judicial precedent, doctrine of judicial precedent, rule of law, value, axiological aspect.

УДК 340.12

*Віта Михайлівна Козаченко,
здобувач відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
ім. В. М. Корецького НАН України*

ПРАВОВА ІДЕОЛОГІЯ ЯК ЗАСІБ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Правосвідомість має складну змістовну структуру. Структурно правосвідомість, як вважає переважна більшість теоретиків права, складається з двох основних елементів: правової психології та правової ідеології, кожний з яких становить неабиякий інтерес, що продемонстровано у вітчизняній юридичній думці.

Правова психологія відповідає емпіричному, буденному рівню суспільної свідомості, що формується у результаті повсякденної людської практики як окремих людей, так і соціальних груп. Змістом правової психології є почуття, емоції, переживання, настрої, звички, стереотипи, які виникають у людей у зв'язку з існуючими юридичними нормами і практикою їх реалізації.

Не слід думати, що правова психологія як відображення буденного рівня життя відіграє другорядну роль у структурі правосвідомості. Правова психологія — найбільш розповсюджена форма усвідомлення права, властива тією чи іншою мірою всім учасникам суспільних відносин, що виникають за участю юридичного елемента.

Разом із тим правова ідеологія, на відміну від психологічного сприйняття оточуючого світу, відповідає рівню науково-теоретичного відображення і пізнання дійсності. Зазначена проблематика і є метою розгляду цієї статті.

Правова ідеологія — це сукупність юридичних ідей, теорій, поглядів, які в концептуальному, систематизованому вигляді відображають й оцінюють правову реальність. Правова ідеологія

охоплює всі рівні правотворчості і правозастосування, вона містить ідеї, концепції, оцінку перспектив розвитку права, межі і завдання прийняття тих чи інших правових актів, основні правові принципи, конкретний зміст правового регулювання [1, с. 361].

Порівняно з правовою психологією, первинною «субстанцією» якого є психологічні переживання людей, ідеологія характеризується цілеспрямованим, як правило, науковим або філософським осмисленням права як цілісного соціального інституту, не в окремих його проявах (наприклад, у вигляді тих чи інших норм, судових рішень тощо), а в ролі самостійного елемента суспільства (суспільно-економічної формації, культури, цивілізації) [2, с. 432–433].

У сфері ідеології та засобами ідеології відображаються потреби й інтереси, перш за все соціальних груп, класів, народів, держави, світового співтовариства загалом. Безумовно, елемент індивідуального, особистісного присутній і в ідеологічному відображенні правової дійсності: та чи інша ідеологічна доктрина створюється чи формулюється, як правило, окремими людьми — вченими-філософами, громадськими, політичними діячами, а далі стає здобутком багатьох конкретних людей, які досягають у своїй свідомості системного цілісного відображення держави і права.

Однак правова ідеологія значно перевищує правову психологію за ступенем і характером пізнання права. Якщо правова психологія фіксує багато в чому зовнішній, часто поверхнево-чуттєвий аспект, зріз правових явищ, що охоплюється повсякденним людським досвідом, то правова ідеологія прямує до виявлення сутності, соціального змісту природи права, намагається, як правило, представити його у вигляді завершеної культурно-історичної філософії та догми.

Прикладами правової ідеології як способу правової свідомості дійсності можуть бути гегелівська філософія права, природно-правова, позитивістська, марксистська доктрина держави і права, багато сучасних концепцій правопізнання [3, с. 31–46].

Все різноманіття правових ідеологій може бути об'єднано декількома типами, які визначаються пріоритетом тих чи інших цінностей, що покладені в їх основу, і являють собою ту чи іншу модель соціальної комунікації [4, с. 399].

Так, ідеології, що виводять право з цінності людини, незалежно від того, як конкретно розуміється ця цінність, можна віднести до антропоцентристського (індивідуалістичного) типу правової ідеології. Ті теорії, в яких домінуючою цінністю є Бог, належать до теоцентристських правових ідеологій. Якщо ж основними правовими цінностями визначаються права певних груп, класів, народів, націй, суспільства загалом, то такі погляди відносяться до соціоцентристського (колективістського) типу правової ідеології.

Такі типи трапляються не лише у «чистому» вигляді. Досить часто вони включають елементи інших типів правової ідеології, формуючи досить суперечливі утворення. У межах перелічених типів правової ідеології можна виокремити їх види. В антропоцентристському типі правової ідеології виокремлюють ліберальний і волюнтаристський види. Вони відомі ще з часів Античності.

Для ілюстрації зазначених вище типів ідеологій спочатку розглянемо ліберально правову ідеологію. Закон як договір між людьми спрямований на захист особистих прав. Ця ідеологія переживала розквіт на Заході, починаючи з XVII ст., і нині є домінуючою. Її основна ідея — максимальне розширення прав людини. Лібералізм випливає з основної цінності індивідуальної свободи, розуміючи її як свободу від будь-якого втручання у самовизначення вчинків людини. У той же час багато лібералів, визнаючи недостатність такої «негативної» свободи, вимушені говорити і про необхідність свободи в «позитивному» значенні як підкоренні своїм загально-соціальним обмеженням [5, с. 120].

Волюнтаристський варіант правової ідеології відображений, наприклад, у вченні софіста Фрасімаха, який вважав, що право є волевиявленням найсильнішого і завжди спрямоване на його користь: демократія встановлює демократичні закони, тиранія — тиранічні. Воля (відповідно, і сила) тут були домінуючою ціннісною ознакою права, а все інше ігнорувалося. Подібних позицій дотримувалися софісти П. Агригентський і Каллікл. Природне право, на думку останнього, визначає те, що сильний розпоряджається слабшим, а кращий вище гіршого з позицій природного права. Каллікл критикував демократичні звичаї і закони.

Наприкінці XIX ст. значний внесок у розвиток волюнтаристської правової ідеології зробив німецький філософ Ф. Ніцше, який визнав, що світ являє собою величезну арену, на якій постійно йде боротьба за владу.

Воля до влади у його вченні — це рушійна сила соціального розвитку, метою якої є створення досконаліших людських екземплярів, своєрідної аристократичної касті, касті переможців, яка виникла в результаті природно-історичного відбору [6, с. 431].

Головні вороги для Ф. Ніцше — егалітаризм та демократія, а необхідним засобом для здійснення аристократичного відбору — війна. У зв'язку із цим «шиєю» з найважливіших людських якостей є порода. У цьому випадку домінуюча цінність влади трактується як констатуюча ознака права, що передбачає відповідні процедури легітимації.

Теоцентристський тип правової ідеології органічно пов'язаний з консервативними поглядами і реалізується передусім у вигляді консервативної правосвідомості. Трактування консерватизму на Заході має свої особливості. Так, тут простежується тенденція до уявлення консерватизму як світосприйняття, заснованого на повазі до колективної мудрості минулих поколінь. Проте існують й інші погляди. Так, деякі вчені вважають, що при дослідженні специфіки консервативного способу мислення слід брати до уваги те, що конфліктність політико-правових конструкцій консерватизму і його антипода — лібералізму обумовлена перш за все зіткненням протилежних цінностей, християнського і секуляризованого світоглядів [7, с. 16]. На відміну від лібералізму характерною рисою консервативного світогляду є визнання Бога вищою цінністю і підпорядкування цій цінності всіх прав і свобод людини, які розуміються історично і відіграють службову роль на шляху людського служіння Добру.

Відповідно, пріоритетною цінністю в консерватизмі є не індивідуальна свобода як в лібералізмі, не рівність як в соціалізмі, а братерство, яке походить з ідеалів християнства [8, с. 36–44]. Саме братерство, солідарність, що передається із покоління в покоління, з позицій консервативної думки являє собою вищу форму соціальної комунікації. Консерватизм інакше ніж лібералізм ставиться не тільки до релігії, а й такої важливої юридичної і моральної проблеми, як покарання. Однак ідеал братства, солідарності не передбачає всепрощення.

У правових ідеологіях колективістського типу виокремлюють такі різновиди, як солідаризм, комунізм, націоналізм.

Солідаризм засновується на ідеї соціальної солідарності, усвідомлення якої породжує її норму: не робити нічого, що порушує соціальну солідарність, і робити все, щоб її зміцнити. Соціальна норма солідарності є вищою цінністю і становить основу об'єктивного права, обмежуючи можливість державної сваволі. Суб'єктивне право солідаризмом відкидається чи розуміється як рефлекс обов'язку. Його місце посідають юридичні обов'язки, що являють собою вимоги виконання певної соціальної функції. У зв'язку із цим право власності, наприклад, «соціалізується», перестає бути абсолютним правом і трансформується для власника в соціальну функцію, спрямовану на підтримку суспільної солідарності. Солідаризм передбачає й ідею синдикалізму, тобто професійно-корпоративного представництва в державній владі всіх прошарків і груп населення.

Ідеям солідаризму багато уваги присвятив М. Ковалевський, а після революції, в еміграції — ідеологи народно-трудової спілки [9, с. 1–439].

Для комуністичної ідеології характерне визнання права відносною і перехідною цінністю, існування якої обумовлене класовою структурою суспільства. Право з цього погляду завжди виражає волю економічно пануючого класу і лише потім виконує загально соціальні функції. Ліквідація класового суспільства можлива лише з ліквідацією приватної власності на засоби виробництва, при досягненні чого зникає й об'єктивна потреба суспільства у праві як такому.

Націоналізм на протигагу правам індивідуума (людини і громадянина) висуває ідею прав нації, яка розуміється як єдиний соціальний організм, що об'єднує людей за ознакою єдиної мови, єдиної культури.

Крайня форма націоналізму — расизм, передбачає, що весь розвиток культури обумовлюється перш за все расою, що об'єднує людей за ознакою крові, і тому головним завданням держави і права, їх вищою цінністю, є збереження і покращення раси.

Правова ідеологія не вичерпується перерахованими видами. Існують варіанти ідеологій, які поєднують різні ідеологічні ідеї і цінності. Наприклад, і в соціал-демократичній правовій ідеології поєднуються елементи лібералізму, солідаризму тощо. Змішаний варіант правової ідеології можна знайти і у фашизмі [10, с. 86].

Крім того, сфера найбільшого «застосування» правової ідеології — не індивідуальні й стихійно-масові відносини людей, що характерно для правової психології, а спрямованість на вираження інтересів, потреб достатньо оформлених, інституціоналізованих соціальних спільнот і класів, політичних партій, суспільних рухів, держави, міждержавних об'єднань [11, с. 117–124].

Таким чином політичні організації, що беруть участь у сучасних владних відносинах, створюються, як правило, на основі якої-небудь політико-правової ідеології — консервативної, ліберальної, марксистської, християнської тощо. У цьому випадку правова ідеологія виконує своє основне призначення: вона є своєрідним соціальним планом — програмою діяльності організованих у партію, рухи, в цілому політичну систему людей, дозволяє їм чинити свідомо і доцільно для досягнення певних соціальних і правових ідеалів.

Прикладом конкретної, досить складної, суперечливої діяльності цілої спільноти людей може бути поступовий процес формування в Україні правової держави, яка повинна відповідати як загальнолюдським, так і національним уявленням про демократію, забезпечення прав людини, гуманному і справедливому правопорядку. У цьому випадку доктрина правової держави слугує ідеологічною основою для розвитку української державності [12, с. 8–50].

Наявність демократичної та соціально-культурної й історично обґрунтованої державно-правової ідеології є життєво важливою умовою діяльності будь-якого суспільства. Так, одним із фундаментальних висновків, який випливає із багаторічного періоду реформ в Україні, є те, що країна не може жити без ясної та усвідомленої національної державно-правової ідеології. 69 років диктату однієї комуністичної ідеології породили на етапі «перебудови» нігілістичне ставлення до ідеології взагалі, створили ілюзію корисності деідеологізації суспільства, політики, права.

Однак існує неписаний закон: свідомість, у тому числі й правова, не може бути не заповненою, певна частина поглядів її завжди буде наповнюватися. У результаті механічної деідеологізації виникло небезпечне становище: відчуття духовного розладу, безперспективності, байдужості тощо. У нашій деідеологізованій свідомості посилюється тенденція до соціального примітивізму, масових аберацій, втрати імунітетів, харизматичного, національного популізму [13, с. 616].

На такому неміцному духовному ґрунті правова держава і стабільний правопорядок неможливі. Тому зараз зростає потреба в новій, демократичній, державно-правовій ідеології для України, яка не буде мати нічого спільного з диктатом. Принципи і механізми відтворення такої ідеології в суспільній свідомості повинні відрізнитися від минулого [14, с. 9].

Безумовно, магістральним питанням сьогодення є вибір адекватної для України ідеології, її сутності, духу, що відповідають перспективам розвитку.

Без політико-правової ідеології неможливе сучасне цивілізоване суспільство. Для України правова ідеологія зараз набуває особливого значення. Національна правова ідеологія дозволяє людині, класам, партіям орієнтуватися у нових політичних обставинах, оцінюючи нормативно-правові акти з огляду їх корисності для суспільства. Правова ідеологія орієнтована на довгострокові процеси, норми поведінки, внаслідок чого здатна об'єднувати покоління, спрямовувати зміст їх діяльності (зокрема молоді) на соціальні творчі цілі.

Правова ідеологія — це такий синтез правових знань, загалом правової культури, який в концептуальному вигляді доступний не тільки спеціалістам, а й широким прошаркам населення, конкретно кожній людині, пропонуючи сенс життя, роботи, орієнтуючи їх у складному суперечливому світі.

Отже, національна правова доктрина повинна стати показником висоти правової свідомості суспільства. Вона характеризує важливі культурно-правові цінності, дозволяє розкрити духовний та історичний потенціал України.

Слід зазначити, що в останні сім десятиліть теорія вітчизняного права будувалася на марксистській доктрині і класовому підході. Марксистська методологія і нині зберігає відповідну наукову цінність як класична теорія, що визначила багато процесів ХХ ст. Однак сьогодні Україна перебуває у кардинально новій соціально-економічній, духовній і геополітичній ситуації, яка потребує нового осмислення, зокрема й на рівні ідеологічного та культурологічного обґрунтування [15, с. 68].

Можна зупинитися на певних параметрах майбутньої цілісної та систематизованої концепції правового розвитку України:

- вітчизняна правова ідеологія не повинна будуватися на ідеї соціального і політичного розколу;
- правова ідеологія повинна бути досить відкритою для врахування і сприйняття історичного досвіду, вона повинна концептувати все корисне для України з теорії і практики минулого і сучасного;
- не принцип «суверенізації» особи щодо суспільства і держави в індивідуалістичному варіанті, не утиск самостійності й ініціативи людини повинні бути методологічними основами правової ідеології в Україні. Індивідуалістичність можлива лише через соціальність. Необхідне раціональне поєднання інтересів особи й суспільства, а не домінування одного над іншим. Повноцінний розвиток особи, забезпечення гармонії прав та обов'язків реалізуються через інтеграцію людини в суспільство, її культуру;
- правова ідеологія спиратиметься на принцип зміцнення і захисту держави, яка повинна бути демократичною, правовою, соціальною [16, с. 167–168];
- правова ідеологія повинна формуватися як процес виявлення теоретичної свідомості, координації та узгодження різних суспільних інтересів;
- через досягнення соціального компромісу. У цьому випадку правова ідеологія буде містити великий духовний потенціал, що передбачає пріоритет прав і свобод особи, поділ влади, політичний плюралізм, високу роль суду як антипода командно-бюрократичному управлінню, що є властивим ідеологічно та економічно здоровому суспільству з розвинутою загальною і правовою культурою [17, с. 143];
- особливого значення у правовій ідеології набуває юридична наука. Наукова теорія визначає стратегію розвитку правового життя суспільства, здійснює всебічний аналіз сучасної правової ситуації. Наукові доктрини можуть виступати у ролі джерел права. Засвоєння правової теорії, раціональне осмислення ролі права в житті суспільства є важливими та необхідними елементами юридичної освіти, формування юридичного професіоналізму [18, с. 75–184].

Список використаних джерел

1. Комаров С. А. Общая теория государства и права : учеб. / С. А. Комаров. — 8-е изд., исправленное и дополненное. — М. ; СПб. : Издательство юридического института, 2012. — 520 с.
2. Абдулаев М. И. Проблемы теории государства и права : учеб. / М. И. Абдулаев, С. А. Комаров. — СПб. : Питер, 2003. — 576 с.
3. Неклассическая философия права: вопросы и ответы. — Харьков, 2013. — 272 с.
4. Поляков А. В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : учеб. для студ. ун-тов, обучающихся по направлению (специальности) «Юриспруденция» / А. В. Поляков. — СПб. : Изд. дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2004. — 863 с.
5. Алексеев С. С. Правовое государство — судьба социализма: Науч.-публицист. очерк / С. С. Алексеев. — М. : Юридическая литература, 1988. — 174 с.
6. Ницше Ф. Сочинения : в 2 т. / Ф. Ницше сост., ред. и авт. примеч. К. А. Свасьяна ; пер. с нем. — М. : Мысль, 1996. — Т. 2. — 829 с.
7. Тимошина Е. В. Политико-правовая идеология русского пореформенного консерватизма / Е. В. Тимошина, К. П. Победоносцев. — СПб. : Питер, 2000. — 128 с.
8. Панкевич О. Проблема свободи в сучасній християнській антропології (католицька й православна інтерпретації) / О. Панкевич // Вісник Національної академії правових наук України / редкол.: В. Я. Тацій та ін. — Х. : Право, 2013. — № 2 (73).
9. Политическая история русской эмиграции, 1920–1940 гг.: документы и материалы / под ред. проф. А. Ф. Киселева. — М. : Гуманитарный издательский центр, 1999. — 459 с.
10. Батыр К. И. Институционализм в изучении революционной государственности XVII–XVIII веков / К. И. Батыр // Право и идеология : сб. науч. трудов / отв. ред. И. А. Исаев. — М. : Политиздат, 1996.
11. Недюха М. П. Сутність та призначення правової ідеології як визначальної складової правової політики України / М. П. Недюха // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2013. — № 9.
12. Оніщенко Н. М. Соціальний вимір правової системи: реалії та перспективи : моногр. / Н. М. Оніщенко, Н. М. Пархоменко ; відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Юридична думка, 2011. — 176 с.
13. Теория государства и права : учеб. / под ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 2004. — 785 с.

14. Косолапов Н. А. Интегративная идеология для России: интеллектуальный и политический вызов / Н. А. Косолапов // Вопросы философии. — 1994. — № 1. — С. 3–24.
15. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії : моногр. / Н. М. Оніщенко. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. — 352 с.
16. Теория государства и права : учеб. / под ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 2004. — 785 с.
17. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : моногр. / С. В. Бобровник ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — К. : Юридична думка, 2011. — 383 с.
18. Селіванов А. «Письмова форма» розгляду справ конституційної юрисдикції: чи діє принцип доступу до правосуддя / А. Селіванов // Право України. — 2014. — № 7.

Козаченко В. М. Правова ідеологія як засіб інтеграції українського суспільства

У статті розглядається один зі структурних елементів правосвідомості — правова ідеологія. Наголошується на її концептуальній ролі у науково-теоретичному відображенні правової дійсності. Прикладами правової ідеології як способу буття правової свідомості можуть бути гегелівська філософія права, природно-правова, позитивістська, марксистська доктрина держави і права, сучасні концепції праворозуміння. Розглядаються такі типи правових ідеологій, як антропоцентристська, теоцентристська та соціоцентристська. Фіксується сфера найбільшого «застосування» правової ідеології як спрямованість на вираження інтересів, потреб інституціоналізованих соціальних спільнот і класів, політичних партій, суспільних рухів, держави, міждержавних об'єднань. Постулюється висновок щодо доктрини правової держави як ідеологічної основи для розвитку української державності.

Ключові слова: правосвідомість, правова ідеологія, типи правових ідеологій, правова держава в Україні.

Козаченко В. М. Правовая идеология как способ интеграции украинского общества

В статье рассматривается один из структурных элементов правосознания — правовая идеология. Подчеркивается ее концептуальная роль в научно-теоретическом отражении правовой действительности. Примерами правовой идеологии как способа бытия правового сознания могут служить гегелевская философия права, естественно-правовая, позитивистская, марксистская доктрина государства и права, современные концепции правопонимания. Рассматриваются такие типы правовых идеологий, как антропоцентристская, теоцентристская и социоцентристская. Фиксируется сфера наибольшего «применения» правовой идеологии как направленность на выражение интересов, потребностей институционализированных социальных сообществ и классов, политических партий, социальных движений, межгосударственных объединений. Постулируется вывод о доктрине правового государства как идеологической основы для развития украинской государственности.

Ключевые слова: правосознание, правовая идеология, типы правовых идеологий, правовое государство в Украине.

Kozachenko V. Legal ideology as a way of integration of the Ukrainian society

This article deals with one of the structural elements of legal consciousness and legal ideology. Emphasizes its conceptual role in the research and theoretical reflection of legal reality. Examples of legal ideology as a way of being of legal consciousness can serve as the Hegelian philosophy of law, natural law, positivist, Marxist doctrine of state and law, the modern concept of legal consciousness. Discusses these types of legal ideologies as anthropocentric, theocentricity and sociocentricity. Recorded the expression of the interests and needs of institutionalized forms of social communities and classes, political parties, social movements, interstate associations. Postulated conclusion about the legal doctrine of the state as an ideological basis for the development of Ukrainian statehood.

Key words: awareness, legal ideology, types of legal ideology, legal state in Ukraine.

ДЖЕРЕЛА ПРАВА В АСПЕКТІ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ

Сучасна наука починає досліджувати правову реальність всебічно в онтологічному, гносеологічному, антропологічному, аксіологічному, феноменологічному та інших аспектах.

Характеристика становлення поглядів на правову реальність пов'язується з необхідністю аналізу сутності цієї категорії. Правова реальність являє собою особливий вимір буття — світ права. Не можна пізнати право, не заглибившись у його світ. Вивченням правової реальності займається правова онтологія — наука про буття права у суспільстві та функціонування правових явищ у їх динаміці. Онтологія права є складовою філософії права і використовується юридичною наукою в процесі методологічного дослідження її категоріального апарату.

Вагомий внесок у розробку проблеми правової реальності зробили українські науковці О. Бандура, В. Бачинін, А. Гарник, Ю. Єршов, А. Козловський, І. Малінова, Т. Тарахонич, В. Шаповал та ін. Різні проблемні аспекти правової реальності аналізувалися у працях Є. Бистрицького, Б. Галкіна, О. Зінченка, В. Іванова, В. Малахова, А. Ракітова, А. Смирнової та ін.

Щоб пізнати правову реальність глибше, потрібно уявити світ права як своєрідне узагальнення визначень різних його сторін. З цього приводу С. Максимов пропонує власне розуміння правової реальності як особливого світу права, який конструюється із правових феноменів, впорядкованих залежно від відношення до базисного (первинного) феномену як до «першореальності» права. Науковець зазначає, що, незважаючи на різницю між широким і вузьким трактуванням правової реальності, їх не варто протиставляти, адже загальна картина правової реальності залежить від того, що взято за базисний феномен [1, с. 148].

Правова реальність охоплює комплекс усіх реально існуючих правових явищ, які мають як об'єктивний, так і суб'єктивний характер, а її структуру становить природне та позитивне у праві, а також єдність трьох рівнів — ідейного, нормативного та практичного. Усі рівні правової реальності взаємопов'язані і взаємоузгоджені та утворюють єдину сферу буття — світ права.

Як цілісне явище соціальної реальності право має певні форми зовнішнього вираження, які відображають зміст, структуру та особливості права як специфічного регулятора суспільних відносин. Однією з фундаментальних юридичних категорій, що забезпечує формальне існування права та правової реальності у суспільстві, на нашу думку, є «форма права».

У юридичній літературі відсутнє єдине загальноприйняте визначення форм права. Можна припустити, що ця категорія характеризує право як окремо взяте явище суспільної дійсності та позначає спосіб вираження змісту того чи іншого явища правової реальності. Якщо під змістом права розуміється все те, з чого складається право і чим воно характеризується, то формою фіксуються способи зовнішнього існування права [2, с. 223]. Основне призначення категорії «форма права» полягає у впорядкуванні, наданні праву властивостей офіційного-владного характеру та конкретної формальної визначеності.

На думку В. Шаповала, формами існування права є нормативно-правові акти. Цю думку поділяють й інші науковці, які розуміють під джерелами права офіційно-документальні форми вираження і закріплення правових норм, що походять від держави та надають їм юридичного, загальнообов'язкового значення [3, с. 5].

М. Марченко вважає, що поняття «форма права» може тлумачитися по-різному [4, с. 206]. Так, форму права можна розглядати як вираження внутрішнього зв'язку та способу організації, взаємодії елементів і процесів правової реальності як між собою, так із зовнішніми умовами;